CHO‘LPON IJODIDA INSON QADRI
HUMAN DIGNITY IN CHO‘LPON’S WORKS

Ilmiy rahbar: **Samadov Xurshid Ulmasjonovich**
Samarqand davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Muallif: **Shukurova Laziza Abduvohid qizi**
Samarqand davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar fakulteti, kimyo yo‘nalishi, 202-guruh talabasi
Scientific supervisor: **Xurshid Ulmasjonovich Samadov,** lecturer at Samarkand State Pedagogical Institute
Author: **Laziza Abduvohid qizi Shukurova**
Samarkand State Pedagogical Institute, Faculty of Natural Sciences, Chemistry program, Group 202 student

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon ijodida inson qadri masalasi tahlil qilinadi. Adibning she’riy, nasriy va publitsistik merosida inson erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati, ma’naviy dunyosi, ijtimoiy tenglik va adolat g‘oyalarining badiiy ifodasi yoritiladi. Xususan, “Kecha va kunduz” romani hamda “Ko‘ngil”, “Go‘zal”, “Binafsha” she’rlari misolida insonning ichki kechinmalari, orzu-intilishlari va jamiyatdagi o‘rni tahlil etiladi. Shuningdek, Cho‘lponning ma’rifatparvarlik qarashlari va adabiy merosining bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, inson qadri, insonparvarlik, erkinlik, adolat, ma’rifat, milliy uyg‘onish, milliy o‘zlik, ayol qadri, ma’naviyat, adabiy meros.

Abstract: This article analyzes the idea of human dignity in the works of Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon, a prominent figure in twentieth-century Uzbek literature. It explores the artistic representation of human freedom, honour, dignity, spiritual life, social equality and justice in his poetry, prose and publicistic works. Particular attention is given to the novel “Kecha va kunduz” and the poems “Ko‘ngil”, “Go‘zal” and “Binafsha”, through which the inner experiences, aspirations and social position of individuals are examined. The article also considers Cho‘lpon’s enlightenment-oriented views and the educational significance of his literary heritage in contemporary society.

Keywords: Cho‘lpon, human dignity, humanism, freedom, justice, enlightenment, national awakening, national identity, women’s dignity, spirituality, literary heritage.

KIRISH

O‘zbek adabiyoti tarixida inson, uning hayoti, orzu-umidlari, ma’naviy dunyosi va jamiyatdagi o‘rni muhim mavzulardan biri bo‘lib kelgan. Ayniqsa, XX asr boshlarida shakllangan jadid adabiyotida inson qadri, milliy uyg‘onish, ilm-ma’rifat, erkinlik va adolat g‘oyalari alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu davr adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpondir.

Cho‘lpon shoir, nosir, dramaturg, publitsist va tarjimon sifatida o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Uning asarlarida xalq hayoti, inson taqdiri, jamiyatdagi adolatsizliklar va erkinlikka intilish masalalari badiiy talqin etiladi. Adib insonni o‘z fikri, orzusi, huquqi va ma’naviy olamiga ega mustaqil shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning ijodida inson qadr-qimmati boylik yoki ijtimoiy mavqe bilan emas, balki ma’naviy dunyo, erkin fikrlash va insoniy fazilatlar bilan belgilanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, inson huquqlari, erkinligi, sha’ni, ta’lim olish imkoniyati va jamiyatda munosib o‘rin egallashi bugungi kunda ham muhim ijtimoiy-ma’naviy masalalardandir. Cho‘lpon ijodidagi ushbu g‘oyalarni o‘rganish yosh avlodda adolat, insonparvarlik va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg‘ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi — Cho‘lpon ijodida inson qadri tushunchasining mazmunini ochib berish hamda uning she’riy va nasriy asarlarida insonparvarlik, erkinlik, adolat va ma’rifat g‘oyalarining ifodalanishini tahlil qilish. Tadqiqot vazifalari sifatida adib ijodining shakllanish sharoitini yoritish,

she’riyatidagi ruhiy erkinlik masalasini o‘rganish, “Kecha va kunduz” romanidagi inson va ayol taqdiri talqinini tahlil qilish hamda merosining tarbiyaviy ahamiyatini ko‘rsatish belgilandi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada tavsifiy, tarixiy-biografik va qiyosiy-tahliliy yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-biografik yondashuv Cho‘lpon ijodining shakllanish sharoitini anglashga, tavsifiy usul asarlardagi asosiy mavzu va obrazlarni izohlashga, qiyosiy-tahliliy yondashuv esa she’riyat va romandagi inson qadri talqinlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqishga xizmat qildi.

Tahlilda uch mezon asos qilib olindi: insonning ichki dunyosi va ruhiy erkinligi; shaxs huquqi, sha’ni va ijtimoiy adolat; ma’rifat, mustaqil fikrlash va ma’naviy kamolot. Ushbu mezonlar Cho‘lponning turli janrdagi asarlarida insonparvarlik g‘oyasining namoyon bo‘lishini tizimli yoritish imkonini beradi.

1. Cho‘lpon hayoti va ijodida insonparvarlik g‘oyalarining shakllanishi

Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon (Yunusov) 1897-yilda Andijon shahrida tug‘ilgan. U dastlab an’anaviy ta’lim muassasalarida, jumladan, madrasada va rus-tuzem maktabida tahsil olgan. Sharq mumtoz adabiyoti, zamonaviy matbuot va yangi ta’lim muhiti bilan tanishishi uning dunyoqarashi kengayishiga ta’sir ko‘rsatgan. Cho‘lpon she’riyat, nasr, dramaturgiya, publitsistika va tarjima sohalarida faol ijod qilgan [8; 9].

Cho‘lpon yashagan davr Turkiston xalqi uchun murakkab tarixiy sharoit bilan xarakterlanadi. Jamiyatda savodsizlik, ijtimoiy tengsizlik va inson erkinligini cheklovchi munosabatlar mavjud edi. Bunday sharoitda jadid ziyolilari xalqni ilm-ma’rifatga chorlash, milliy o‘zlikni anglatish va jamiyatni yangilashga intildilar.

Cho‘lpon ham o‘z asarlari orqali insonning jamiyatdagi o‘rni, shaxsiy erkinligi, ma’naviy kamoloti va baxtli yashash huquqini muhim masala sifatida ko‘tardi. Uning asarlarida qahramonlarning ruhiy kechinmalari, umidlari va hayotga munosabati orqali o‘quvchi inson taqdiri haqida chuqurroq mushohada yuritishga undaladi.

2. Cho‘lpon she’riyatida inson qadri va ruhiy erkinlik

Cho‘lpon she’riyatining muhim xususiyatlaridan biri inson qalbini chuqur his qilish va ruhiy kechinmalarni ta’sirchan ifodalashdir. Shoir she’rlarida insonning erkin yashash, sevish, orzu qilish, fikrlash va o‘zligini namoyon etish istagi keng aks etadi.

“Ko‘ngil” she’rida ko‘ngil insonning ma’naviy kuchi, orzu-umidlari va hayotga bo‘lgan ishonchini ifodalovchi badiiy obraz sifatida namoyon bo‘ladi. She’rning mazmuni kishini qiyinchiliklar qarshisida ruhiy bardoshni yo‘qotmaslikka, o‘zligini va insoniy qadrini anglashga undaydi. Shu jihatdan asarni insonning ichki erkinligi haqidagi lirik mushohada sifatida talqin qilish mumkin.

“Go‘zal” she’rida tabiat manzarasi, estetik tuyg‘ular va inson qalbidagi nozik kechinmalar uyg‘unlashadi. “Binafsha” she’rida esa tabiat obrazi orqali latofat, nafislik va hayotiy tuyg‘ular ifodalanadi. Ushbu asarlar insonning ruhiy olami va tabiat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Cho‘lpon she’riyatida ozodlik va milliy uyg‘onish g‘oyalari ham muhim o‘rin tutadi. Milliy o‘zlikni anglash, til va tarixga hurmat bilan qarash insonning ma’naviy erkinligi hamda jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda talqin etiladi.

3. “Kecha va kunduz” romanida inson taqdiri va ayol qadri

Cho‘lpon ijodida inson qadri masalasini o‘rganishda “Kecha va kunduz” romani alohida ahamiyatga ega. Asarda XX asr boshlaridagi ijtimoiy hayot, oilaviy munosabatlar, eskicha qarashlar, ayollar taqdiri va jamiyatdagi tengsizliklar badiiy tasvirlangan.

Roman markazidagi Zebi obrazi yosh, samimiy, hayotga umid bilan qaraydigan qiz sifatida gavdalanadi. Uning orzu va istaklari tabiiy insoniy ehtiyojlardan kelib chiqadi: u ham baxtli yashashni, mehr ko‘rishni va o‘z hayotiga daxldor qarorlarda ishtirok etishni istaydi. Biroq u yashayotgan muhitda

ayolning fikri va istaklariga yetarlicha e’tibor berilmaydi. Eskicha urf-odatlar, oilaviy bosim va ijtimoiy tengsizlik uning hayot yo‘lini murakkablashtiradi.

Zebi taqdiri orqali Cho‘lpon o‘sha davrdagi ko‘plab ayollarning hayotini umumlashtirib ko‘rsatadi. Yozuvchi ayolni faqat oilaviy hayot bilan cheklangan shaxs sifatida emas, balki o‘z orzulari, qobiliyati, fikri va huquqlariga ega inson sifatida tasvirlaydi.

Razzoq so‘fi obrazi orqali jaholat, qattiqqo‘llik va eskicha dunyoqarashning inson hayotiga ta’siri ochib beriladi. Akbarali mingboshi obrazi esa mansab, boylik va hokimiyat bilan bog‘liq munosabatlarni yoritadi. Ushbu obrazlar orqali inson qadr-qimmati mansab yoki boylik bilan o‘lchanmasligi, jamiyatda adolat va o‘zaro hurmat muhimligi anglashiladi.

4. Cho‘lpon ijodida ma’rifat va inson kamoloti

Cho‘lpon ijodida inson qadri ma’rifat va bilim tushunchalari bilan chambarchas bog‘liq. Adib jamiyat rivojlanishi, insonning erkin fikrlashi va o‘z imkoniyatlarini namoyon etishini ilm-ma’rifat bilan aloqador holda talqin qiladi. Jaholat va savodsizlik inson dunyoqarashini cheklashi, uning o‘z huquqlarini anglashiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Cho‘lponning “Adabiyot nadir?” maqolasida adabiyotning jamiyat hayotidagi o‘rni va inson ma’naviyatiga ta’siri masalasi ko‘tariladi. Adabiyot insonni fikrlashga, hayot haqida mulohaza yuritishga va atrofidagi voqelikni chuqurroq anglashga undaydigan ma’naviy kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Ma’rifatparvarlik g‘oyasi Cho‘lpon ijodida shunchaki bilim olishga chaqiriq emas, balki mustaqil fikrlaydigan, o‘z qadrini anglaydigan va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni tarbiyalash bilan bog‘liqdir.

5. Inson sha’ni, adolat va ijtimoiy tenglik g‘oyalari

Cho‘lpon asarlarida inson sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish masalasi jamiyatdagi adolat bilan bog‘liq holda yoritiladi. Adib insonning ijtimoiy kelib chiqishi, boyligi yoki mansabidan qat’i nazar, uning inson sifatidagi qadrini e’tirof etish zarurligini badiiy talqin qiladi.

Asarlardagi qahramonlar turli ijtimoiy sharoitlarda yashaydi. Ayrimlari o‘z mavqei va imkoniyatlari tufayli istaklarini amalga oshira olsa, boshqalari cheklovlar va adolatsizliklarga duch keladi. Yozuvchi ana shu qarama-qarshiliklar orqali jamiyatdagi tengsizlikni ochib beradi.

Ayniqsa, ayollar taqdiri bilan bog‘liq masalalar alohida o‘rin tutadi. Ayolning ta’lim olishi, mustaqil fikrlashi va o‘z hayotiga daxldor qarorlarda ishtirok etishi inson qadrini ta’minlashning muhim jihatlari sifatida talqin qilinadi.

6. Cho‘lpon ijodining bugungi kundagi ma’naviy-tarbiyaviy ahamiyati

Cho‘lponning adabiy merosida ilgari surilgan erkinlik, insonparvarlik, ma’rifat, adolat va milliy o‘zlikni anglash g‘oyalari bugungi jamiyat uchun ham ahamiyatlidir. Uning she’rlari yoshlarni go‘zallikni his etishga, inson qalbini tushunishga va hayot haqida mustaqil fikrlashga undaydi.

“Kecha va kunduz” romani tarixiy davrni anglash, inson taqdiriga befarq bo‘lmaslik, oilaviy munosabatlarda o‘zaro hurmat va adolatning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Cho‘lpon ijodini o‘rganish orqali har bir insonning sha’ni va qadr-qimmati borligi, huquqlar hurmat qilinishi, ilm-ma’rifat esa kamolotning muhim sharti ekani haqidagi xulosalarga kelish mumkin.

Shunday ekan, Cho‘lpon asarlarini o‘rganish faqat adabiy bilimlarni oshirish bilan cheklanmaydi. U insoniylik, mehr-oqibat, adolat va ma’naviy yetuklik kabi fazilatlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Cho‘lpon ijodini inson qadri nuqtayi nazaridan tahlil qilish natijasida adibning badiiy merosida insonparvarlik g‘oyalari yetakchi o‘rin tutishi kuzatildi. She’riyatida insonning ruhiy erkinligi, umid va orzu-intilishlari; “Kecha va kunduz” romanida esa shaxs huquqi, ayol taqdiri va ijtimoiy tengsizlik

muammolari yoritilgan. Publitsistik qarashlarida ilm, ta’lim, madaniyat va mustaqil fikrlashning inson hayotidagi ahamiyati ko‘rsatiladi.

Tahlil natijalari inson qadri Cho‘lpon ijodida bir-birini to‘ldiruvchi uch yo‘nalishda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: birinchisi — ruhiy dunyo va ichki erkinlik; ikkinchisi — shaxs sha’ni, huquqi va ijtimoiy adolat; uchinchisi — ma’rifat va ma’naviy kamolot. Bu yo‘nalishlar adibning turli janrdagi asarlarini yagona insonparvarlik g‘oyasi atrofida birlashtiradi.

Muhokama shuni ko‘rsatadiki, Cho‘lpon ijodidagi inson qadri masalasi faqat tarixiy davrga xos muammo emas. U bugungi jamiyatda ham inson huquqlariga hurmat, tenglik, ta’lim va ma’naviy taraqqiyot haqida fikr yuritishda muhim adabiy-estetik mezon bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Abdulhamid Cho‘lpon ijodida inson qadri masalasi keng va chuqur yoritilgan. Adib she’riy, nasriy va publitsistik asarlarida insonning sha’ni, erkinligi, orzu-intilishlari, ma’naviy dunyosi va jamiyatdagi o‘rnini muhim mavzu sifatida ilgari surgan.

Cho‘lpon she’riyatida inson qalbi, ruhiy erkinlik va go‘zallik tushunchalari badiiy ifodalangan bo‘lsa, “Kecha va kunduz” romanida inson taqdiri, ayol qadri, ijtimoiy tengsizlik va adolat masalalari tasvirlangan. Zebi obrazi orqali ayolning ham mustaqil fikr, orzu-istak va baxtli yashash huquqiga ega shaxs ekani ko‘rsatiladi.

Adibning ma’rifatparvarlik qarashlari ilm olish, mustaqil tafakkur, milliy o‘zlikni anglash va jamiyat taraqqiyotiga intilish g‘oyalari bilan bog‘liq. Shu sababli Cho‘lpon ijodini o‘rganish yosh avlodni insonparvarlik, adolat, mehr-oqibat va ma’naviy yetuklik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cho‘lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Sharq.
2. Cho‘lpon. Uyg‘onish. – Toshkent, 1922.
3. Cho‘lpon. Buloqlar. – Toshkent, 1923.
4. Cho‘lpon. Tong sirlari. – Toshkent, 1926.
5. Karimov N. Jadidlar. Abdulhamid Cho‘lpon. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
6. Quronov D. Cho‘lpon ijodi tanqid ko‘zgusida. – Toshkent: Muharrir, 2022.
7. Mirg‘oziyev I. Cho‘lpon (tadqiqot va materiallar). – Toshkent: Muharrir, 2022.
8. Allomalar.uz. Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lpon: tarjimai hol va ijodiy meros. https://allomalar.uz/uz/scientist-info/50
9. Cho‘lpon.uz. Tarjimai hol. https://www.chulpon.uz/tarjimai-hol.php?lang=uz
10. Cho‘lpon. Adabiyot nadir? – Jadid davri publitsistik merosi.